

ГЕОПОЛІТИЧНІ УРОКИ ТУЗЛИ

Конфлікт навколо Тузли, а фактично з приводу демаркації кордонів між Україною та Росією в Керченській протоці збури в українському суспільстві вир емоцій, в яких губився смисл проблеми. А вона полягала в суперечності між активним захистом наших національних інтересів і активним відстоюванням курсу на пріоритетність розвитку відносин України з великим північним сусідом.

Основні напрями зовнішньої політики України були затверджені українським парламентом ще в 1993 р. і з того часу не переглядалися. У зв'язку з цим, з одного боку, Верховну Раду звинувачували у небажанні модернізувати зовнішньополітичну стратегію. З іншого боку, багатьох народних депутатів звинувачували у прагненні колупатися в минулому при з'ясуванні відносин з іншими (малася на увазі Росія) державами.

Безсумнівно, документ десятирічної давності застарів. Проте при розгляді українсько-російських відносин не можна ігнорувати й спільне минуле. Адже воно є не чимось вигаданим, а реальним особистим досвідом переважної більшості українців та росіян.

На жаль, російська сторона час від часу намагається повернути колесо історії назад і такі її дії знаходять схвальний відгук у певній частині українських громадян. Вже тільки через це доводиться знову й знову “колупатися в минулому”. До Росії слід ставитися як до могутнього сусіда, як до країни, пов'язаної з нами століттями спільної долі, проте політично варто триматися від неї, як держави, подалі. Суперечності між наведеними тезами нема. Якщо ми хочемо зберегти власну ідентичність, потрібно зближуватися з державами, які не мають бажання поглинути нас.

Ми часто бідкаємося, що українська нація поділена на “східняків” і “західняків”, але забуваємо, що цей поділ є наслідком Переяслава. “Західняки” є іншими тільки тому, що перебували під пресом Росії на три століття менше, ніж “східняки”. Від 1654 р. імперська Росія позбавила гетьманську Україну ознак державності й розпочала її русифікацію. Після повалення самодержавства знову утворилася самостійна Україна, та вона тоді не змогла вислизнути з силового поля відновленої більшовиками імперії. Не треба звинувачувати в цьому виключно українських політиків. У російському силовому полі до 1989 р. перебували всі території царської імперії, навіть Польща і Фінляндія.

Радянська країна обмежувала прагнення народів до самостійного життя за допомогою батога і пряника. Пряником була формула національної радянської державності. В українській конституції проголошувалося право УРСР на вихід з Союзу в будь-який момент, однак у реальному житті компартійна диктатура тримала ситуацію з національним самовизначенням українців (як і галузі соціального життя в Україні) під жорстким контролем. Потужна в економічному й демографічному відношенні Українська РСР з великими конституційними правами й міцними традиціями визвольної боротьби становила для Кремля особливу загрозу. Тому в сталінські часи вона була значно більшою мірою, ніж інші республіки, піддана превентивним репресіям: депортаціям, терору голодом, масовим формам терору проти особистості.

Можливості використовувати масовий терор як метод державного управління вичерпалися зі смертю Сталіна. Разом з ліквідацією ГУЛАГу треба було переходити до національної політики, заснованої більше на пряниках, ніж на батогах. Найяскравішим свідченням такого повороту в політиці стало грандіозне святкування в 1954 р. 300-річчя “возз’єднання” України з Росією. Безсумнівна лібералізація політичного режиму супроводжувалася риторикою “дружби народів”, за якою приховувалося бажання нових володарів Кремля переконати українців в тому, що після “возз’єднання” вони мають усе, про що можна мріяти. Цю лібералізовану національну політику видатний український мислитель Іван Лисяк-Рудницький назвав “новим Переяславом”¹. Проте в рамках цього “Другого Переяслава” розгорнулася жорстка русифікація всіх сфер українського національно-культурного життя.

Святкування 350-річного ювілею Переяславської ради, до чого прагнула Росія, символізувало собою стару тенденцію колишнього імперського центру до поглинення України, здійснювану в якісно нових умовах сучасного світу. На відміну від періоду після 1917 р., коли регенерація Російської імперії відбувалася блискавичними темпами, нині цей процес бачиться розтягнутим у часовому вимірі. Спроби Б.Єльцина “кавалерійським наскоком” відновити попередні кордони імперії шляхом створення СНД зазнали провалу. Нові лідери Росії діяли іншим способом, але мали ту ж саму мету.

На тузлівську проблему ще не дивилися під кутом зору всієї історії формування українсько-російського кордону. А зробити це варто, і саме про це піде мова далі.

Будуючи національну державу, Центральна Рада на чолі з М. Грушевським повинна була перш за все визначити її кордони. За основу вона взяла етнографічний принцип і оголосила Україною ті губернії російської імперії, в яких українці чисельно переважали всі інші національні групи, разом узяті. Перепис населення показував,

що українців було більше в трьох губерніях Південно-Західного краю (Правобережжя), в трьох губерніях Лівобережжя і в трьох губерніях Новоросії (виходило всього вісім з половиною губерній). Центральна Рада висунула претензії тільки на материкову частину Таврійської губернії, оскільки в Криму українці не становили більшості населення. Не претендувала вона на перших порах і на Кубанську область, населення якої на дві третини складалося з українців. У 1917 р. на Кубані вже утворився власний уряд, і переговори про входження краю в Україну слід було провадити з ним, а не з Тимчасовим урядом.

Тимчасовий уряд у Петрограді не бажав дотримуватися етнографічного принципу при визначенні української автономії. Юрисдикцію Центральної Ради він визнав тільки на території п'яти губерній — на тих, з якими гетьман Богдан Хмельницький приєднався до Росії в 1654 р. Раднарком спочатку займав таку ж саму позицію. Та з виникненням потреби сформувати альтернативну національній українській державі українську радянську республіку він погодився на кордони, визначені Центральною Радою. Зіграло роль і те, що без підтримки збільшовизованих рад солдатських і робітничих депутатів, які були особливо поширені в Новоросії й на Слобожанщині, створити національну радянську республіку в Україні було неможливо.

Коли влада в Україні у черговий раз змінилася, гетьман П. Скоропадський домігся згоди Кримського уряду генерала С. Сулькевича приєднати Кримський півострів до Української Держави на правах автономного утворення. Одночасно почалися переговори про приєднання Кубані. Однак після нового захоплення України більшовиками відновилася радянська республіка в попередніх кордонах.

У жовтні 1925 р. Центральний Виконавчий Комітет СРСР передав у підпорядкування Північно-Кавказькому краю Російської Федерації два українські округи — Шахтинський і Таганрозький. Після проведення Всесоюзного перепису населення 1926 р. ЦК КП(б)У наважився звернутися до Москви з проханням повернути ці округи Україні, а також передати їй південні райони Курської і Воронежської губерній, де компактно проживало українське населення. Кількість українців у районах Російської Федерації, що безпосередньо прилягали до України (Курська і Воронежська губ., Північно-Кавказький край), становила, як засвідчував перепис, понад 2 млн осіб. Проте ЦК ВКП(б) не відреагував на боязкий демарш ².

Пізніше нарком освіти України Микола Скрипник за сприяння місцевої влади розпочав українізацію 37 районів Північно-Кавказького краю, у тому числі 19 районів Кубанського округу. Успіхи, досягнуті внаслідок проведення політики українізації, дали йому змогу знову поставити питання про переведення під юрисдикцію України Кубанського, Шахтинського і Таганрозького округів. У відповідь на

це 14 грудня 1932 р. з'явилася постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) “Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі і Західній області” за підписами В. Молотова і Й. Сталіна. Українізація майже половини районів Північно-Кавказького краю характеризувалась у ній як “петлюрівська”. Діловодство місцевих органів влади, а також газети і журнали вимагалось негайно перевести з української на російську мову як “більш зрозумілу” для кубанців. Викладання в школах з нового року так само переводилося на російську мову ³.

Можливо, в іншій ситуації населення й обурилося б. Проте заходи щодо деукраїнізації підкріплювалися жакливими за своєю суттю економічними заходами: конфіскацією на Кубані всіх запасів продовольства, які залишалися у селян і козаків до нового врожаю.

Терор голодом спричинив загибель сотень тисяч місцевих жителів. Українська Кубань загинула. Нащадки запорозьких козаків, які вижили в атмосфері державного терору, певною мірою ще зберегли козацькі традиції, але під пресом тоталітарної держави денаціоналізувалися (коли тузлівська проблема особливо загострилася, в українській пресі висловлювалися побоювання, що саме кубанські козаки, а не збройні сили Росії, можуть бути використані як ударна сила).

Передача Шахтинського і Таганрозького округів з України в Росію в 1925 р. пройшла майже непоміченою. Залишається вона непоміченою й сьогодні. Навпаки, передача Кримської області в 1954 р. з Росії в Україну в рамках святкування 300-річчя Переяславської ради була проведена надзвичайно урочисто. Відповідно після 1991 р. адресовані Україні вимоги повернути Крим і особливо “місто російської слави” Севастополь перетворилися на постійну і добре організовану кампанію. Вона здійснювалася роками, хоча, за домовленістю між союзними республіками, адміністративні кордони Радянського Союзу, що розпадався, ставали державними кордонами нових республік. Цей принцип не мав винятків, тому що інакше в житті новоутворених на терені СРСР держав постали б анархія та хаос. Будучи прийнятою в 1991 р., зазначена домовленість відповідала міжнародному принципові непорушності післявоєнних кордонів у Європі, закріпленому в узгоджених рішеннях Загальноєвропейської наради з безпеки та співробітництва в Європі (Гельсінкі, 1975).

Україна роками “пробивала” укладення Договору про дружбу, співробітництво і партнерство з Росією, в якому зафіксувалася б відсутність територіальних претензій одна до одної з боку обох сторін. Російська сторона визнавала принцип перетворення адміністративних кордонів 1991 р. на державні, але бажала отримати за свою згоду істотні поступки від України при визначенні статусу Чорноморського флоту в Криму. Як відомо, це їй вдалося.

У квітні 1999 р. Б.Єльцин поставив свій підпис під згаданим договором. Здавалося, що всі можливі проблеми у взаємовідносинах сторін вичерпані. Та виявилось, що ситуацію можна дестабілізувати оригінальним способом: будівництвом дамби в Керченській протоці навпроти Тузли. Цим кроком Росія дотиснула українську сторону в питанні про режим користування Керченською протокою і спільне використання природних ресурсів Азовського моря.

Не слід зациклюватися лише на розгляді конфліктів в українсько-російських відносинах. Безперечно, не варто забувати й про те, що обидва народи століттями перебували в одній державі та об'єднаними зусиллями відповідали на виклики історії. Московський журнал "Украинская жизнь" у липні 1914 р. вийшов з передовою статтею, в якій містилися такі знаменні рядки: "Ми повинні виявити відповідне нашому національному розвитку розуміння сучасних подій, здоровий політичний розум та організовану волю нації, що тисячами ниток — кровних, племінних, економічних та історичних — зв'язана з країною, що стоїть зараз проти Німеччини та Австро-Угорщини"⁴. Автором цієї передовиці був Симон Петлюра.

Та ось пройшло лише 3,5 роки, і головний отаман Армії УНР С. Петлюра змушений був вести війну з Росією. У безнадійній ситуації він послав на станцію Крути необстріляних юнаків, щоб зупинити війська Муравйова, які рвалися до Києва.

У 1998 р. Укрпошта мала випустити марку, присвячену 80-річчю бою під Крутами. Що це був за бій, в якій війні? Представники Укрпошти звернулися до автора цього нарису задля рецензування текстової частини марки: війна в ній визначалася як українсько-більшовицька. Щоб переконати поштових службовців назвати цю війну українсько-російською, довелося показати їм новий підручник для школи, в якому містилося неможливе для радянських часів словосполучення: українсько-російська війна. Війни (в точному розумінні цього поняття) бувають поміж державами і народами, але не поміж народом і партією.

Чи можлива українсько-російська війна в нашу епоху? В грудні 2003 р. в Лондоні відбулася міжнародна конференція "Трансформація НАТО: порядок денний для нового століття". Міністр оборони Євген Марчук, який очолював українську делегацію, в розмові з кореспондентом Української служби Бі-Бі-Сі назвав можливу війну з Росією актом шизофренії⁵. Справді, нині дуже важко уявити собі можливість розв'язання українсько-російської війни, особливо при сучасному політичному режимові в Росії. Проте режими змінюються, а Росія вже оголосила нову військову стратегію, в якій зазначається, що вона залишає за собою право на превентивний удар, у тому числі й ядерний. Хто захистить Україну, якщо владу в Росії захопить безвідповідальний політик?

У 1917—1919 рр. російські війська чотири рази (!) захоплювали Україну. Історики називали тодішні події громадянською війною. Однак насправді громадянською можна назвати тільки війну між білими й червоними російськими формуваннями на території України. Захоплення ж України російськими військами обох кольорів треба вважати міжнародною війною. Саме такі війни є характерними під час розпаду багатонаціональної імперії. Кожна з націй, якщо вона не може дійти згоди шляхом політичних домовленостей з іншою нацією, відстоює в таких війнах свої інтереси.

Русифікація українського народу, що почалася після Переяславської ради, набула особливої інтенсивності під час перебування України в радянській тоталітарній державі. Вона призвела, на жаль, до глибоких змін у національній самосвідомості багатьох верств українського населення, і тепер російські політичні лідери можуть розраховувати на те, що для реалізації національних інтересів своєї країни в Україні їм не знадобиться війна. Щоправда, без силової складової реалізація цих інтересів може розтягнутися на тривалий час.

У кожному номері газети “День” друкуються діаграми, які відображають результати останніх соціологічних опитувань з якої-небудь певної проблеми. Наведу результати двох опитувань, що стосуються мови.

На питання “Якою мірою Ви володієте українською мовою?” 74 % опитаних відповіли, що володіють вільно, 4 % — не володіють, всі інші володіють частково. Разом з тим, російською мовою вільно володіють 82 % громадян, і лише 2 % — не володіють. Мимоволі напрошується риторичне запитання: в якій іншій країні державною мовою володіють гірше, ніж недержавною? ⁶

Ще менш промовистими є відповіді з приводу того, якою мовою здебільшого громадяни розмовляють удома. 50 % респондентів відповіли, що українською, 48 % — російською, 2 % — іншою ⁷.

З огляду на такі реалії зрозумілою стає реакція опитуваних щодо того, чи потрібно зробити російську мову другою державною? Як свідчать результати опитування, опубліковані в газеті “День” від 21 серпня 2001 р., позитивну відповідь на це запитання дали 44 % респондентів. За даними, наведеними в тій же газеті 17 грудня 2003 р. число таких громадян зросло до 55 %. Але ж зрозуміло, що саме рідна мова корінного населення є основою міцності національної держави. Неважко спрогнозувати, беручи до уваги національні особливості України, що якщо в ній існуватимуть дві державні мови, одна з яких буде мовою сусідньої країни, то країна знову поділиться на Малоросію, Новоросію, Південно-Західний край і поки що україномовні західні області. Для завоювання такої України армія непотрібна.

Майже всі в Росії переконані в тому, що українці і білоруси — це ті ж самі росіяни, тільки відірвані від Росії-матері на період з татаро-монгольського завоювання Київської Русі до Переяславської ради. Так вчили всі російські історики, починаючи від Татіщева, Карамзіна, Соловйова, Ключевського. Зовнішню переконливість цієї історичної схеми забезпечувала одна проста обставина: великі князі московські походили з династії Рюриковичів. За чотириста років, як пишуть і в сучасних російських підручниках з історії, виникли порівняно несуттєві етнографічні розбіжності між нащадками русичів. Возз'єднання трьох народів — російського, українського й білоруського і злиття їх в один вважається природним та бажаним. Саме такою є позиція російських націонал-патріотів, які отримали значну підтримку електорату під час останніх виборів до Державної Думи РФ. На географічних картах, які демонструвалися від їхнього імені, в межі Великої Росії з числа пострадянських країн не входили лише три країни Балтії, які вже перебувають під парасолькою НАТО. З успіху націонал-патріотів на цих виборах випливає, що тиск на Україну посилюватиметься.

Русифікація українців набула особливо потворних розмірів і форм ще у часи Л. Брежнєва, які залишилися в пам'яті переважної більшості вихованих радянською дійсністю людей як період відносного матеріального добробуту. Здавалося б, навіщо було так активізувати процес “зросійщення” українського народу в часи внутрішньополітичної стабільності імперії? А пояснення просте: у середині 1960-х рр. демографи попередили, що в найближчі 25—30 років росіяни стануть національною меншиною у власній країні. На збільшення народжуваності серед них годі було сподіватися, і тому Кремль взявся за русифікацію найближчих “родичів” росіян — українців та білорусів.

Демографічна ситуація в сучасній Росії — вже не тривожна, а просто жахлива. Кількість населення зменшується, переважно за рахунок низької народжуваності серед росіян. За найбільш песимістичними прогнозами, чисельність населення РФ впродовж найближчих 50 років скоротиться вдвоє, тобто до 70 млн осіб ⁸.

Демографічна криза такого масштабу може призвести до фактичної втрати Росією Сибіру й Далекого Сходу. Цим регіонам загрожує не примітивне завоювання, а заселення мігрантами. Щільність заселення російських територій за Уралом на порядок менша, ніж в європейській частині РФ, — 2,4 особи на 1 км². При цьому майже все населення зосередилося у великих містах, а величезні території між ними зовсім безлюдні. А в прилеглих до Амуру регіонах КНР щільність населення становить 130 осіб на 1 км². Такий перепад цих показників наводить на невеселі роздуми ⁹.

Політична еліта РФ передбачає виникнення в майбутньому небезпек, пов'язаних з погіршенням демографічної ситуації. У статті

“Що загрожує Росії?”, опублікованій в 2002 р., всім відомий Євген Примаков сказав відкритим текстом: “Через народжуваність, яка стрімко знижується, і падіння тривалості життя людей, — що значною мірою викликане поганим харчуванням, повсюдно поширеним палінням і зловживанням алкоголем, — населення Росії зменшується майже на мільйон осіб на рік... Криза посилюється через нерівномірний розподіл населення по території Росії, з щільністю практично близькою до нуля на Далекому Сході та в Сибіру. Вакуум ніколи не зберігається надовго”¹⁰.

З усього вищесказаного можна зробити такий висновок: щоб забезпечити своє майбутнє, російській державі треба поглинути свого ближнього сусіда, тобто нашу країну. Мова йде про те, що російська сторона має намір продовжити у нових формах процес “інтегрування” України до Росії, який був загальмований на півтора десятиліття внаслідок розвалу Радянського Союзу. Хоч українці, на відміну від чеченців або татар, перебувають поза кордонами РФ, їх поглинення вважається більш перспективною справою.

Виховане у росіян впродовж багатьох століть відповідної пропаганди бажання “увібрати в себе” українців навряд чи можна характеризувати як вияв агресії. Щоправда, залишається відкритим питання, чи на краще, чи на гірше це для нас. На це питання різні громадяни України дають різні відповіді, залежно від багатьох чинників, не останню роль серед яких відіграє ступінь їхньої русифікованості.

Відомо, що з давніх-давен бажання панівних кіл імперії розчинити українців у середовищі росіян знаходило відгук серед певної частини української еліти. Вихідці з козацької старшини ставали дворянами, освічені українці з різночинців здобували теплі місця в імперському бюрократичному апараті. Тим, хто не бажав бути малоросом, а продовжував називати себе і представників своєї нації українцями (за етнопонімом “Україна”, що існував з часів середньовіччя) доводилося нелегко, адже російська імперія відбирала в українців разом з їх історією навіть їхнє власне ім’я — самоназву народу.

Якщо в централізованій імперії є дві більш-менш рівноцінні за чисельністю нації, одна з них завжди зазнає національних утисків, бо її існування сприймається елітою панівної нації як джерело потенціального сепаратизму. В Австрійській імперії (до складу якої свого часу входила частина українських земель) після тривалої боротьби між австрійцями та угорцями було знайдено консенсус — двоєдину монархію Австро-Угорщину. Російська імперія пішла шляхом денационалізації українців. Саме цей шлях здавався володарям імперії реалістичним, бо росіяни та українці мали багато спільного між собою.

Та український народ демонстрував дивовижний опір денационалізації, постійно породжуючи в своєму середовищі борців за націона-

льне визволення. На різних історичних етапах імперія змушена була боротися з мазепівцями, петлюрівцями, бандерівцями. Найбільш страхотливих переслідувань український народ зазнав у сталінські часи, коли під корінь знищувалися ті прошарки населення, які могли в майбутньому становити небезпеку для тоталітарної держави.

Українці завжди відділяли імперську державу, в якій перебували, та її правителів, від яких зазнавали утисків, від державоутворюючого народу. Русофобські настрої серед них і тепер непопулярні. За даними соціологічних опитувань, опублікованими 28 січня 2003 р., 53 % респондентів заявили, що мають цілком позитивну думку щодо Росії, а 36 % — скоріше позитивну, ніж негативну¹¹. Соціологічне опитування, проведене в листопаді 2003 р., тобто вже після Тузли, теж засвідчило про надзвичайно високий рівень симпатії українців до росіян: 84 % опитаних заявили, що вважають російський народ побратимом українського і не ставляться до росіян як до іноземців¹².

Проте все менше людей в Україні прагне приєднатися до Росії. За період після 1991 р. громадяни України відчули переваги самостійної держави. Ті, хто пішов у школу на початку 1990-х років, тепер входять у життя, знаючи нефальсифіковану історію свого народу, і повною мірою розуміють, що дуже небезпечно жити в країні, де політичні рішення приймаються без врахування місцевих інтересів. Чим більше часу відділятиме нас від вікопомного 1991 р., тим більше таких людей матиме Україна.

Після підписання угоди про створення Єдиного економічного простору (ЄЕП) серед українських політиків знову завирували пристрасті: куди йти, якій інтеграції надати перевагу? Бо хоча представники всіх гілок української влади і задекларували відданість ідеї європейської інтеграції, однак вони вже збагнули, що до Євросоюзу Україну не поспішають приймати, оскільки параметри її економіки не відповідають європейським стандартам. У той же час могло виявитися, що при вступі до ЄЕП наша держава зможе дістати істотні економічні вигоди. Як тут бути?

Головне прагнення українських політиків щодо ЄЕП — це утворення зони вільної торгівлі в його межах. Російські політики, однак, налаштовані на більш глибоку інтеграцію: вільний перелив капіталів і робочої сили, митний союз, єдина валюта. Чия візьме?

Цілком можливо, що ЄЕП чекає інша доля, ніж СНД. Але слід пам'ятати, що російські підприємці діють солідарно з російськими політиками. Наміри останніх були задекларовані Альфредом Кохом 24 жовтня минулого року, коли в програмі "Свобода слова" (НТВ) обговорювалася тузлівська криза. Виступаючи в прямому ефірі, А.Кох заявив, що інтереси Росії не обмежуються островом Коса Тузла, що їй повинні належати і Крим, і Херсон, і Миколаїв, і Одеса.

Ці вимоги не нові, вони висувалися з 1991 р. Наприклад, долужковський мер Москви, один із “прорабів” горбачовської “перебудови”, Гавриїл Попов просто і прямо вимагав приєднати до Росії Одесу і Крим. У Коха стратегічна мета залишається тією ж, хоча підхід до справи якісно інший: “Будет ли там развеяться украинский флаг или российский триколор, меня, откровенно говоря, не очень интересует. Важно, чтобы по факту это были российские земли, которые учитывали наши интересы, и чтобы там присутствовал российский капитал, российские люди, российские интересы. Для этого, мне кажется, дипломатические каналы уже исчерпаны. Мне кажется, поезд ушел, и получить де-юре эти территории невозможно. Остается один-единственный путь — это экономическая экспансия, это фактически скупка этих земель, скупка этой недвижимости, скупка этих заводов, скупка инфраструктуры и так далее, и так далее”.

Кох говорив відкритим текстом, обґрунтовуючи свою програму скуповування України: “Процесс экспансии российского капитала в Украину, в конечном итоге, оторвет ее от ориентации на Америку, на НАТО и развернет ее в сторону России. И если мы этому процессу будем помогать, то этот процесс в ближайшие несколько лет, может быть, десять лет, завершится. И мы получим дружественную, экономически полностью связанную с Россией Украину”¹³.

Програма економічної інтеграції України та Росії доповнюється нещодавно озвученою Анатолієм Чубайсом ідеєю “ліберальної імперії”. Це — своєрідний політичний дах над ЄСП.

Термін “ліберальна імперія” одразу закрутився у засобах масової інформації, і кожний політик чи політолог дає йому власне визначення. На мою думку означення “ліберальна імперія” треба розглядати в сукупності з іншими означеннями російської імперії, царська імперія і радянська імперія, — тобто як результат їх послідовного логічного розвитку.

Спочатку російська імперія була царською, з часом стала самодержавною. Імперську матрицю великі князі московські отримали разом з ярликом на княжіння від своїх монголо-татарських володарів мало не з часів Івана Калити. Російську державу доби Івана III, а особливо Івана IV Грозного, уже цілком можна вважати імперією, хоча на Заході її називали Московією навіть на початку царювання Петра Великого.

Після падіння самодержавства багатонаціональну імперію відродили більшовики, надавши їй своєрідної форми. Створена В.Леніним політична система була двоелементною. Вона складалася з влади радянських органів, які формувалися на загальних виборах, і компартійної диктатури — незалежної від волі виборців. Така політична система могла існувати, поки тривала компартійна диктатура. Коли пар-

тія розпалася, разом з нею розпалися і “соціалістична співдружність” країн-сателітів у Центрально-Східній Європі, і Радянський Союз.

Сучасна Російська Федерація має три чинники, які визначають її імперський статус: традицію, найбільшу в світі територію з невичерпними природними ресурсами та ядерну зброю. Традиція, що йде від монголо-татарських часів, найбільше заважає РФ інтегруватися в Європу. В усякому разі, правлячі кола Росії таких намірів не висловлюють.

Російський політичний лад істотно відрізняється від європейського. Різниця визначається не конституцією, а характером суспільства, зокрема високим ступенем залежності основної маси населення від держави і відсутністю розвинутих громадських інституцій. По суті, лібералізм сучасного російського політичного ладу виявляється тільки у відсутності самодержавної влади спадкового монарха або компартійної диктатури, оскільки демократія хоча і має конституційне забезпечення, але є керованою.

Пострадянська Україна в соціальному плані мало відрізняється від Росії. Відмінність тут, мабуть, полягає тільки в тому, що ми не маємо паливних ресурсів, які можна було б продавати за валюту й таким чином залагоджувати гострі соціальні проблеми. Але це означає, що для того, аби бути суверенною і забезпечувати своїм людям високі життєві стандарти, Україна повинна розвивати інститути громадянського суспільства, тобто вона має інтегруватися з Євросоюзом, а не з Росією.

“Ліберальна” імперія відрізнятиметься від радянської тим, що в ній не буде широких конституційних прав для союзних республік, аж до права виходу кожної з них з імперії. Ці права в радянські часи були номінальними, але ж настав такий момент, коли виявилось можливим прийняти декларацію про державний суверенітет, а вслід за цим і вийти з Союзу. У випадку з “ліберальною імперією” такого бути не може, оскільки в ній не буде союзних республік. Існуватимуть території з виборними органами влади і з широким самоуправлінням. Власне, їхнє існування вже започаткувалося, бо ліберальна імперія — це й є Росія, тільки збільшена до розмірів Радянського Союзу.

Чи варто нам занапащувати свою незалежність, яка в 1991 р. хоча й була здобута безкровно, але за яку пролито кров багатьох мільйонів людей кількох попередніх поколінь? І, нарешті, найважливіше питання. Чи збереже український народ у ліберальній імперії свою національну ідентичність, чи не зникне він з лиця Землі? Якщо це станеться, 400-та річниця Переяславської ради пройде непоміченою...

ДЖЕРЕЛА і ПРИМІТКИ

- ¹ *Лисяк-Рудницький Іван*. Історичні есе. — Т. 2. — К., 1994. — С. 301.
- ² *Босчко Василь, Ганжа Оксана, Захарчук Борис*. Кордони України: Історична ретроспектива та сучасний стан. — К., 1994. — С.60.
- ³ Голод 1932—1933 років на Україні: Очима істориків, мовою документів. — К., 1990. — С. 293—294.
- ⁴ Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. — Т. 1. — Мюнхен, 1983. — С. 209.
- ⁵ День (Київ). — 2003, 11 грудня.
- ⁶ День (Київ). — 2002, 12 листопада.
- ⁷ Там само. — 2003, 28 жовтня.
- ⁸ Дзеркало тижня (Київ). — 2003, 11 січня.
- ⁹ Там само.
- ¹⁰ День (Київ). — 2002, 7 серпня.
- ¹¹ День (Київ). — 2003, 28 січня.
- ¹² Там само. — 17 грудня.
- ¹³ День (Київ). — 2003, 31 жовтня.
-